

**МИСАО И МИСИЈА
СВЕТОГ
ЛУСТИНА ПОПОВИЋА**

Уредници
**ВЛАДИМИР ЦВЕТКОВИЋ
БОГДАН ЛУБАРДИЋ**

МИСАО И МИСИЈА СВЕТОГ ЈУСТИНА ПОПОВИЋА

Издавачи

Институт за филозофију и друштвену теорију
Универзитета у Београду

Православни богословски факултет
Универзитета у Београду

Центар за византијско-словенске студије
Универзитета у Нишу

За издаваче

др Газела Пудар Драшко, Институт за филозофију и друштвену теорију
Универзитета у Београду

Проф. др Зоран Ранковић, Православни богословски факултет
Универзитета у Београду

Проф. др Драгиша Бојовић, Центар за византијско-словенске студије
Универзитета у Нишу

Ауторска права за фотографије

Бошко Бојовић

Штампа

Пунта, Ниш

Тираж

500 примерака

ISBN: 978-86-80484-47-1

Зборник се издаје уз финансијску подршку Митрополије црногорско-приморске
Српске православне цркве и Министарства просвете, науке и технолошког
развоја Републике Србије

Институт за филозофију и друштвену теорију
Универзитета у Београду
Православни богословски факултет
Универзитета у Београду
Центар за византијско-словенске студије
Универзитета у Нишу

МЕЂУНАРОДНИ ТЕМАТСКИ ЗБОРНИК

МИСАО И МИСИЈА СВЕТОГ ЈУСТИНА ПОПОВИЋА

Уредници

Владимир Цветковић
Богдан Лубардић

Београд 2019

Рецензенти

Проф. др Зоран Ранковић,
Универзитет у Београду, Православни богословски факултет

Проф. др Ирина Деретић
Универзитет у Београду, Филозофски факултет

др Срђан Пириватрић
Српска Академија Наука и Уметности, Византолошки институт

САДРЖАЈ

<i>Владимир Цветковић и Богдан Лубардић</i> Јустинолошке студије у српском и европском контексту: <i>Studia Iustiniana Serbica – collationes</i>	7
--	---

Поглавље 1:

Јустин Поповић између екуменизма и анти-екуменизма

<i>Богдан Лубардић</i> Јустин Поповић и англикански теолози: посредовања	29
<i>Томас Бремер</i> Јустин Поповић читан очима католика	53
<i>Зденко Ширка</i> Јустин Поповић о Лутеру и протестантизму	65
<i>Владимир Цветковић</i> Свети Јустин Поповић о папству	85

Поглавље 2:

Јустин Поповић, Достојевски и религијска философија

<i>Слађана Ристић Горгиев</i> Философија и њено значење у делу оца Јустина Ћелијског	101
<i>Сунчица Денић</i> Симболичко и лирско у делу Светог Јустина Поповића	113
<i>Слађана Алексић</i> Ава Јустин Поповић: Естетика духовних спознаја на основу дела Достојевског	125
<i>Немања Шкрелић</i> Свети Јустин Ћелијски и Достојевски: проблем људске детерминисаности и слободе	143

Поглавље 3:

Антропологија Јустина Поповића

<i>Александар Фатић</i> Морално терапеутски смисао дијалектике богоцентричности и човекоцентричности код Светог Јустина Поповића	163
<i>Свилен Тутеков</i> Свети Јустин Нови Ћелијски и аскетски кључ теологије личности	179
<i>Александар Петровић</i> Парадигматични путеви ка земљи живих Аве Јустина Поповића: кроз подвиг откривања човековог саморазумевања	193
<i>Слободан Продић</i> Отац Јустин (Поповић) и монаштво	209

**Поглавље 4:
Јустин Поповић: агиограф, проповедник, догматичар, литург**

<i>Радмир Поповић</i>	
Преподобни Јустин Ћелијски као писац <i>Житија Светих</i>	223
<i>Љубиша Костић</i>	
Онтолошка основа и садржај у беседништву преп. Јустина Ћелијског	233
<i>Александар Баковац</i>	
Догматика оца Јустина Поповића у историјском и савременом контексту	261
<i>Борђе Н. Петровић</i>	
Евхаристијска радост у <i>Догматици</i> Јустина Поповића: одраз једног протагонисте	279

**Поглавље 5:
Јустин Поповић и Запад**

<i>Дионисије Склирис</i>	
„Волим дакле спознајем“: критика западне филозофије по светом Јустину Поповићу и њене светоотачке претпоставке	293
<i>Зоран Кинђић</i>	
Однос Аве Јустина према Западу	311
<i>Ивица Живковић</i>	
Критичка мисао архимандрита Јустина Поповића и хришћанско васпитање данас	333
<i>Стивен К. Хедли</i>	
Свети Јустин о промисли: извори и последице	351

**Поглавље 6:
Валоризација и рецепција Јустина Поповића**

<i>Иларион Ђурица</i>	
Делотворност учења вере под духовним старањем преподобног Јустина Новог	365
<i>Дмитри Трибушњи</i>	
Свети Јустин Ћелијски као оригинални мислилац	379
<i>Павле Јовић</i>	
Срби о Светом Јустину Поповићу	393
<i>Филип Калингтон</i>	
Рецепција и значај светог Јустина и његових дела међу преобраћеницима на западу	405
О ауторима	415

Владимир Цветковић
Универзитет у Београду
Институт за филозофију и друштвену теорију
vladimir.cvetkovic@instifdt.bg.ac.rs

СВЕТИ ЈУСТИН ПОПОВИЋ О ПАПСТВУ

Сажетак: Циљ рада је да анализира критику папства код светог Јустина Поповића, на коју су он стално враћа у разним периодима свог научног и књижевног рада. У анализи Јустиновог опуса, прво намеравам да испитам рану критику папства изложену у његовој Оксфордској тези о Достојевском и чланцима објављеним у часопису *Хришћански живот*, у намери да покажем да се она може сматрати реакцијом на Ватиканску *Ostpolitik*-у. У мом даљем фокусу ће бити Јустинов рад у периоду 1930-их и 1940-их година, у којем, по мом мишљењу, Јустин пратећи свог ментора епископа Николаја Велимировића, покушава да направи разлику између папства и католичанства, поистовећујући папство са неком врстом црквеног империјализма. На крају, фокус истраживања се премешта на Јустинова писма Светом Синоду у вези са екуменским повезивањима римокатоличке и православне цркве у Југославији током 1970-их година. Овде ћу покушати да одговорим на питање зашто Јустин сматра папино полагање права на универзалну црквену јурисдикцију и непогрешивост главним препрекама за хришћанско јединство.

Кључне речи: Јустин Поповић, папство, екуменизам, папска непогрешивост, универзална јурисдикција

Критика папства код светог Јустина Поповића једна је од најчешће дотичаних тема у целом његовом опусу. Јустинов поглед на папство садржи како елементе који имају трајни карактер без обзира на историјске прилике, тако и елементе који су обликовани у зависности од историјског контекста и околности. На пример, Јустинова критика догмата о папској непогрешивости, као и папиног полагања права на универзалну црквену надлежност јесу трајна одлика Јустиновог погледа на папство. Међутим, његови погледи на црквену политику Ватикана, изражени кроз критику унијаћења, конкордата или заједничких екуменских активности, нису стални елемент у Јустиновој критици папства. У намери да се истраже сличности и разлике у Јустиновом приступу папству, у редовима који следе, истраживачки фокус ће бити на раном, средњем и касном периоду Јустиновог живота. Прво ће бити анализирана критика папства из раног Јустиновог периода обележеног његовом Оксфордском В.Лит тезом о Достојевском и чланцима објављеним у часопису *Хришћански живот*. Затим ће фокус бити померен на период 1930-их и 1940-их година, који обележавају сукоби око конкордата. На крају ће у средишту нашег испитивања бити Јустинови касни екуменски радови, пре свих *Православна Црква и екуменизам* и

Записи о екуменизму, као и његова писма С.А. Синоду из 1970-их година прошлог века.

У делу „Философија и религија Ф. М. Достојевскога“, оксфордској дисертацији из 1919. године писаној за степен В.Litt, касније објављеној на српском у наставцима у часопису *Хришћански живот* за 1922. и 1923. годину,¹ млади Јустин износи оно што би могло да се сматра његовом екуменском, или боље рећи анти-екуменском позицијом. Пратећи Достојевског, Јустин износи првенствено критику римокатолицизма, а са њом и целокупне европске и западне цивилизације. Све противуречности које владају на европском континенту су по Јустину проузроковане лишавањем Христа његових божанских атрибута, и његовим свођењем на човека, и то на европског човека:

„Европски човек се из гордости није хтео прилагодити Богочовеку, већ је Богочовека прилагодио себи – човеку. Дуго је на рачун Богочовека европски човек прецењивао човека, док није дошао до завршног безумља: до гордог догмата о непогрешивости човека, који у себи синетизира дух Европе“.²

Према Јустину папским догматом о непогрешивости римокатолицизам је постао узрок и повод атеизму, социјализму, анархизму, науци, култури и цивилизацији по човеку.³ Главни разлог за доношење папског догмата о непогрешивости, Јустин, као и Достојевски, види у папиној намери да уједини земље и народе под својом духовном и земаљском влашћу.⁴ Сви друштвени процеси у виду протеста и реформације који су се дешавали последњих векова у Европи су према Јустину били само одговор на овај папски покушај.⁵ Као одговор на све ове процесе сам римокатолицизам временом је прерастао у идолопоклонство безгрешном човеку у Риму, а протестантизам као реакција полако се преображава или у атеизам, или „у гипки, текући, променљиви (а не вековечни морал)“.⁶ Главни проблем римокатолицизма по Јустину не лежи у папиној незаситој жељи за влашћу, већ у тенденцији да механизира личност готово до уништења, што прате и сателити папства попут социјализма, који тражи потпу-

¹ Јустин Поповић, „Философија и религија Ф. М. Достојевскога“ *Хришћански живот* од бр. 2 (1922) до бр. 4 (1923). Поред цитата из оригиналног издања из *Хришћанског живота*, ово дело биће цитирано у својим поновљеним издањима као што су „Философија и религија Ф. М. Достојевскога“, у: Јустин Поповић, *О духу времена* (Београд: Политика 2005), 11-38, или у прерађеном каснијем издању Др Јустин Сп. Поповић, *Достојевски о Европи и Словенству* (Београд: Просвета ²1981, фототипско издање по издању из 1940. године).

² Поповић, „Философија и религија Ф. М. Достојевскога“, *Хришћански живот* 4 (април 1923), 168.

³ Поповић, исто, 168.

⁴ Поповић, исто, 175.

⁵ Поповић, исто, 176-177.

⁶ Поповић, исто, 180.

ну безличност.⁷ Према Јустину, самоодржање сопственог „ја“, инагурисано папским догматом о непогрешивости, је постало принцип западне науке и цивилизације. Ова жеља за самодржањем је сâмо порициње појма личности који се заснива на пожртвовању, у давању себе за друге.⁸ Европска наука је, према Јустину, немоћна да реши проблем личности, јер она атомизира личност, сводећи је на безличност. Као што наука нема могућности да буде стваралачка моћ личности, она нема могућности да реши ни социјални проблем јер нема моралне стваралачке суштине.⁹ Проглашавањем „самоодржања“ за свој основни принцип таква наука води у nihilizam који се на личном плану у последњој инстанци завршава самоубиством.¹⁰

Комисија за оцену Јустинове дисертације коју су чинили Волтер Фрир и Невил Форбс је негативно оценила дисертацију. Сам Јустин касније наводи:

„Дисертација је била одбијена због критике на католицизам, која је изречена у глави ‘Тајна Европе и Русије’. Сам испитивач ми је предлагао да то гледиште изменим у корист католицизма, и степен бих одмах добио; ја сам то одбио, јер нисам могао ићи на такав компромис“.¹¹

Међутим, у извештају Комисије се то уопште не помиње. Главне замерке су заправо а) потпуна идентификација Јустинових ставова са ставовима Достојевског, којима скоро сасвим недостаје самокритичност, и б) одсуство виталне везе између погледа и пророчанства Достојевског са недавним догађајима у историји Русије и Православља (при чему се мисли на Октобарску револуцију).¹²

Могло би се сматрати да због критике папства у својој Оксфордској дисертацији Јустин не стоји на екуменском стајалишту. Међутим, овакав закључак би се пре могао донети из једне савремене перспективе, него из историјског контекста неповерења између различитих конфесија које је владало у другој декади двадесетог века, и које је почело да се раскривљује тек са првим екуменским скуповима, као што је онај протестантских цркава организован у Единбургу 1910. године. У сваком случају ово најраније публиковано Јустиново

⁷ Поповић, исто, 197.

⁸ Поповић, исто, 198.

⁹ Поповић, исто, 198.

¹⁰ Поповић, исто, 198.

¹¹ Тако стоји у молби Деканату Православног богословског факултета Београдског Универзитета од 10. јануара 1925. године којом моли да му се на основу студија у Енглеској одобри полагање професорског испита како би могао да настави своју наставно-педагошку каријеру у Богословији Светог Саве у Сремским Карловцима. Више о томе видети у студији Богдана Лубардића „Јустин Поповић у Оксфорду: између романтизованих чињеница и чињенице романтизма“, у Богољуб Шијаковић (уред.), *Српска теологија у двадесетом веку – истраживачки проблеми и резултати*, књ. 10 (Београд: ПБФ БУ, 2010), 75-197: 77-79.

¹² Извештај чланова Комисије је објављен у Лубардић, „Јустин Поповић у Оксфорду: између романтизованих чињеница и чињенице романтизма“, 86-87.

дело не треба узимати изоловано, и треба га сагледати са осталим чланцима насталим у том периоду, најчешће објављиваним у часопису *Хришћански живот*.

Јустинова критика римокатолицизма изречена у тези о Достојевском, допуњена је низом критичких осврта на политику Римокатоличке цркве у Европи тог времена. Тако Јустин наводи енциклику папе Пија XI од 12. новембра 1923. године издату приликом тристогодишњице смрти Светог Јосафата, унијатског надбискупа полоцког, у којој позива „Источњаке“ да се „окану својих предрасуда“ и врате Римској цркви.¹³ Затим Јустин наводи да је за време унијатског надбискупа Јосафата извршен велики прогон и насилно преобраћење православних хришћана у Пољској и одузимање преко 300 храмова који су им припадали.¹⁴ Тим питањем се Јустин бави у броју 2 *Хришћанског живота* из 1924. године коментаришући апологију папине енциклике о светом Јосафату у хрватском *Католичком листу*. Овде Јустин доноси превод писма Лава Сапјеге, канцелара литванског, Јосафату Кунцевичу, надбискупу полоцком од 12. марта 1622. године у коме Лав критикују политику гоњења и убијања противника Уније Архиепископа Јосафата.¹⁵ Јустин наводи и случај језуите Ђорђа Бартолија (Giorgio Bartoli), који је због негирања папског примата у раној Цркви у својој књизи *Првобитна Црква и Примат Рима*,¹⁶ трпео санкције свог реда и Римске цркве.¹⁷

У бројевима *Хришћанског живота* из 1927. године, Јустин реагује на чланак др Ј. Јераја „Криза Словенства“ објављен исте године у љубљанском часопису *Socialna Misel*, у коме аутор после доношења дијагнозе да је словенска криза верског карактера, нуди као терапију универзализам католичког покрета који лечи и западне Словене оболеле од немачког рационализма и субјективизма, и источне Словене болесне од православног пустињачког мистицизма.¹⁸ Јустин затим критикује ауторов предлог да православна омладина следи католичку омладину у оснивању царства Божијег у овом свету. Јустин се такође у истом броју осврће на писмо француског језуите М. Дербиња, објављено у часопису *Време* (мај 1927), који говорећи о својим утисцима у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца, позива православне на унију и на поклоништво папи.

Може се запазити да се Јустинова критика римокатолицизма заправо своди на критику папског полагања права на универзалну јурисдикцију и папски догмат о непогрешивости, и са те стране је много суженија од традиционалне православне критике римокатолицизма, која се односи и на спорно уметање израза *filioque* у Никејско-цариградски Символ вере од стране западних цркава, и за православне спорних римокатоличких учења о наследном греху, чистици-

¹³ Поповић, „Са уредничког стола“, *Хришћански живот* 12 (децембар 1923), 575.

¹⁴ Поповић, исто, 576-577.

¹⁵ Поповић, „Са уредничког стола“, *Хришћански живот* 2 (фебруар 1924), 85-90.

¹⁶ Giorgio Bartoli, *Primitive church and the primacy of Rome* (London: Hodder and Stoughton, 1910).

¹⁷ Поповић, „Са уредничког стола“, *Хришћански живот* 5 (мај 1924), 231-233.

¹⁸ Поповић, „Са уредничког стола“, *Хришћански живот* 5, 6 и 7 (мај, јун, јул 1927), 158-164.

шту, безгрешном зачећу Богородице, бесквасним хлебовима, целибату свештенства. Јустин међутим узима ова два спорна елемента, папско полагање права на универзалну црквену јурисдикцију и проглашење догмата о папској непогрешивости, као потврду да је процес секуларизације захватио не само западно-европско друштво, већ и саме западне цркве.

Донекле је тачна оцена Клауса Бухенауа да Јустинова анти-екуменистичка позиција извире из његових анти-западњачких ставова,¹⁹ али то треба појаснити и прецизирати. Наиме, изрази анти-екуменизам и анти-западњаштво се не могу применити на Јустина из простих разлога што се ни критика папства ни критика Европе не могу *a priori* сматрати анти-екуменским и анти-западњачким становиштима. Јустин критикује становиште које проглашењем одређених категорија највишим и неупитним вредностима, биле то институција папства, идеја Европе, или друштвене идеологије хуманизма, капитализма или комунизма, пориче другима право да те институције или вредности критички преиспитују. Међутим, управо проглашењем папства безгрешном институцијом на Првом ватиканском концилу (1870) одузима се право не само на преиспитивање саме институције папства, већ и право да се одлуке које ова институција доноси преиспитују. Полагање права на универзални примат онда лако може да следи из догмата непогрешивости, јер сви они који се супротстављају папском полагању права на универзалну јурисдикцију су у заблуди.

Јустин овде прави конверзију и сматра да је догмат о папској непогрешивости настао да би се укинула свака брана папској црквеној власти. Међутим, Јустин у својој критици папства није ништа оригиналнији од својих савременика. Слична оцена да је полагање права на универзални примат римског епископа израз његове опседнутости моћи се могу наћи и код других аутора у истом периоду, са којима је Јустин био упознат. Тако Нектарије Кефалас, познатији као свети Нектарије Егински, у књизи *Историјска студија о узроцима расцепа*²⁰ главни разлог расцепа, то јест отпадања западног хришћанства од источног, види у гордој и властољубивој тежњи римског папе за влашћу и господарењем над Црквом Божијом. Студија митрополита Нектарија је написана као реакција на низ папских енциклика источним црквама од којих је последња била енциклика Папе Лаве XIII “*Orientalium Dignitas*” од 30. новембра 1894. године, у којима се источне Цркве позивају да одају сво потребно поштовање и послушност римском понтифу.²¹ Највећи део материјала је митрополит Некта-

¹⁹ Klaus Buchenau, ‘From hot war to cold integration? Serbian Orthodox Voices on Globalization and the European Union’ in: Victor Roudometof, Alexander Agadjanian, Jerry G. Pankhurst (eds.), *Eastern Orthodoxy in a Global Age: Tradition Faces the Twenty-first Century* (Walnut Creek, CA: AltaMira Press, 2005), 64

²⁰ Nectarios Kephalas, *A Historical Study Regarding the Causes of the Schism*, 2. volumes, (Athens, 1911–1912).

²¹ Pope Leo XIII, “*Orientalium Dignitas*”, у: *The Vatican and the Eastern Christian Churches: Papal Encyclicals and Documents concerning the Eastern Churches* (Fairfax, VA: Eastern Christian Publications, 1996), 188-189.

рије објавио у Атинским часописима почев од 1835. године.²² Јустин касније у својим *Житијама светих* упућује на ову студију светог Нектарија,²³ али је велика вероватноћа да је он њу већ знао током свог боравка у Грчкој почетком двадесетих.

Слично становиште о папском полагању права на универзалну јурисдикцију као изразу његове жеље за моћ се може наћи и код других неправославних богослова. Један од таквих је англикански теолог Чарлс Гор (Charles Gore), бискуп Оксфорда и велики пријатељ православних, посебно владике Николаја Велимировића. Број 6 *Хришћанског живота* од јуна 1923. године отвара чланак бискупа Гора „Римокатолицизам“²⁴, у коме аутор наводи да покорност папи, која је према Римокатоличкој цркви неопходна за спасење свакој људској души, представља вид империјализма наслеђен од Римске империје.²⁵

Ово су само неки од извора на које се поред Достојевског, млади Јустин могао позивати у својој критици папског полагања права на универзалну јурисдикцију, као и учења о папској непогрешивости, преточеног у догмат на Првом ватиканском сабору (1869–70). У сваком случају критика ових елемената папства, није истовремено и одбацивање значаја и места које римски епископ заузима у васељенској Цркви. Тако у *Житијама Светих* Јустин веома лепо пише о светим папама првог миленијума, наводећи у случају светог Лава Римског речи Отаца Четвртог Васељенског Сабора да „Свети Петар говори кроз уста Лава“.²⁶

Јустин је средином 1934. године изабран за доцента на Православном богословском факултету Универзитета у Београду, а ступио је на дужност 21. децембра исте године.²⁷ Већ почетком наредне Светосавске године, Јустин је 16. јануара 1935. године на Православном богословском факултету у Београду одржао своје приступно предавање „О суштини православне аксиологије и критериологије“. Јустин не помиње Светог Саву и Светосавску годину, која је била у центру пажње владике Николаја Велимировића, али се у свом предавању осврће на папу и папски догмат непогрешивости. Јустин уочава одређене дисконтинуитете у историји европске културе и цивилизације од ренесансе и реформа-

²² P.M.K. Strongylis, *Saint Nectarios of Pentapolis' life and works: a historical – critical study*, MA thesis (Durham University 1994), 184.

²³ Јустин Поповић, „Житије Светог оца нашег Нектарија, Егинског чудотворца, епископа Пентапољског“, *Житија Светих за новембар* (Ваљево: Манастир Ћелије код Ваљева, 1977).

²⁴ Ради се о преводу три беседе “Catholicism and Roman Catholicism” изречене током Божићног поста 1922. године у Гроувнерској капели (Three Addresses delivered in Grosvenor Chapel in Advent, 1922). Текст беседа је доступан на следећој интернет адреси: <http://anglicanhistory.org/gore/grosvenor2.html> (приступљено 8. јула 2015. године).

²⁵ Чарлс Гор, „Римокатолицизам“, *Хришћански живот* 6 (јун 1923), 273-280: 273.

²⁶ Јустин Поповић, „Спомен Светог оца нашег Лава, Папе Римског“, *Житија Светих за новембар* (Ваљево: Манастир Ћелије код Ваљева, 1973).

²⁷ Атанасије Јевтић, „Житије преподобног оца нашег Јустина Новог Ћелијског“, у: Преподобни Јустин Ћелијски, *На Богочовечанском путу* (Ваљево: Манастир Ћелије 2014), 7-181: 84.

ције до данашњих дана као логичне историјске трендове. Јустин сматра да отпадништво Европе и западног хришћанства од истинске Цркве почиње са папиним преносом темеља хришћанства са непогрешивог Богочовека на себе, пролазног „непогрешивог“ човека у Риму.²⁸ Јустин тврди да је овим потезом Богочовек прогнан на небо, а папа као његов заменик (*Vicarius Christi*) заузео је његово место на земљи.²⁹ Јустин упућује на догмат о папској непогрешивости који је усвојио *Concilium Vaticanum Primum* као врхунац у процесу замене Бога човеком:

„У широкој историјској перспективи западњачки догмат о непогрешивости човека није друго до покушај да се умирући хуманизам оживи и обесмрти. То је последња трансформација и завршна глорификација хуманизма. После рационалистичке просвећености 18. века и кратковидог позитивизма 19. века, европском хуманизму није било остало ништа друго него да се распадне у својој немоћи и у својим противречностима. Али у трагичном моменту религиозни хуманизам му је притекао у помоћ, и својом догмом о непогрешивости човека спасао европски хуманизам од немиле смрти. Но иако догматизован, западни хришћански хуманизам није могао не задржати у себи све погубне противречности европског хуманизма, које су једнодушне у једној жељи: у протеривању Богочовека са земље на небо.“³⁰

Јустинова критика папског догмата има заправо за мету не толико папу, колико европски хуманизам. Институција папства је за Јустина заправо колатерална штета коју је европски хуманизам покосио, а доношење догмата о непогрешивости од стране Првог ватиканског концила је последња тачка у двовековном процесу постављања човека на пиједестал највиших друштвених вредности. По Јустину, и сам протестантизам, после институције папства, пада као жртва европског хуманизма, постајући „вулгаризовани папизам, само лишен мистике, ауторитета и власти“.³¹ Ова Јустинова оцена из 1935. године не одмиче далеко од ставова које он износи у својој Оксфордској тези о Достојевском, укучујући папски догмат о непогрешивости:

„Дуго је на рачун Богочовека европски човек прецењивао човека, док није дошао до врха безумља: до гордог догмата о непогрешивости човека, који у себи синтезира дух Европе. Човек је обоготваривао себе кроз философију, и кроз науку, и кроз религију (папизам), и кроз цивилизацију, и кроз културу. Но један је дух који дела кроз све ове делатности – дух католицизма.“³²

²⁸ Поповић, „Врховна вредност и непогрешиво мерило“, 64.

²⁹ Поповић, исто, 65.

³⁰ Поповић, исто, 65.

³¹ Поповић, исто, 64-65.

³² Поповић, „Философија и религија Ф. М. Достојевскога“, *Хришћански живот* 4 (април 1923), 168.

Ипак оно што одсуствује у Јустиновом приступном предавању је директан напад на римокатолицизам, који је постојао у његовој тези о Достојевском. То што у својој критици папског догмата о непогрешивости Јустин ни једном речју не помиње римокатолицизам у вези са доношењем овог догмата се може протумачити као резултат утицаја Владике Николаја, за кога је власт Римске столице над католицима у Југославији, попут претходне власти Цариградске патријаршије над православнима на Балкану, вид еклесијалног империјализма против кога се треба борити. Међутим, у то време се показује да је римски еклесијални империјализам многи јачи него што је то био цариградски.

Само пар месеци пре Јустиновог приступног предавања извршен је атентат на југословенског краља Александра од стране хрватског усташког покрета који су иначе подржавали неки ватикански великодостојници, и посебно Еуђењино Пачели (касније Папа Пије XII). Сам Пачели је играо значајну улогу у потписивању конкордата Ватикана, прво са Краљевином Србијом 24. јуна 1914. године у Сарајеву,³³ а затим и са Краљевином Југославијом 25. јула 1935. године у Риму. Ватиканска *Ostpolitik* током 1930-их се састојала у ономе што се већ 1913. године појављивало у преговорима о српском конкордату, а то је могућност евангелизације Истока под покровитељством латинског и источног обреда, оба лојални папској власти.³⁴ Сличност католика источног обреда и православних би по Пачелију омогућило масовно преобраћење православних „шизматика“. Да је ватиканска екуменска политика у Југославији имала у плану преобраћење православних Срба у добре и лојалне римокатолике показује Пачелијева изјава, из новембра 1939. године дата у Риму само неколико месеци по његовом избору за Папу Пија XII, а у присуству загребачког надбискупа Алојзија Степинца. У овој изјави Папа Пије XII, пратећи Папу Лава X (1475–1521), тврди да су Хрвати предстража хришћанства, јер Срби православци као расколници од Рима, немају право да себе називају хришћанима.³⁵ После 1937. године и Конкордатске кризе отворени су многи нови фронтови, како између југословенске државе и СПЦ, односно Римокатоличке цркве у Југославије, тако и између те две цркве.

Оно што се може се приметити у Јустиновим говорима и текстовима са краја 1930-их година је учесталије позивање на светог Саву и Светосавље и оштрија критика папства. Треба рећи, иако то није директно повезано са темом екуменизма, али јесте у вези са Јустиновим виђењем комунизма као хуманистичке јереси произашле из папизма, да крајем 1935. године у тексту „Растко и савремена српска омладина“ Јустин представља светог Саву као највећег револуционара у српског народу.³⁶ Текст је написан као одговор на револуци-

³³ John Cornwell, *Hitler's Pope: The Secret History of Pius XII* (New York: A Penguin Book, 1999), 48-51. Корвел је веома оштар у критици Пачелијеве улоге у потписивању овог документа, тврдивши да је „уговор са Србијом допринео тензијама које су довеле до Првог светског рата“.

³⁴ Cornwell, *Hitler's Pope*, 265.

³⁵ Carlo Falconi, *The Silence of Pius XII* (Boston, Toronto: Little, Brown and Co, 1970) 266.

³⁶ Јустин Поповић, „Растко и савремена српска омладина“, *Светосавље* 12 (1935). Прештампано и цитирано на основу *Православни благовесник* 4 (Ваљево: Манастир Телије, Савиндан 1995), 3.

онарну и комунистичку пропаганду на Универзитету у Београду.

У својој беседи „Борба за српску душу“ изреченој 1939. године у Крагујевцу, која је касније ушла у његов чланак „О неприкосновеном величанству човека“, Јустин ставља светог Саву и Конкордатску кризу и исти контекст:

„Само вођени и предвођени светим Савом Срби су и недавно однели победу над конкордатском немани. *Победивши* ову неман, Срби су победили главног непријатеља своје душе: црну интернационалу. Победивши пак црну интернационалу, они су показали да имају духовне светосавске силе да могу победити и друге две интернационале: црвену – комунистичку, и жуту – капиталистичко-фашистичку. Јер, не треба се варати: папизам је отац и фашизма и комунизма, и свих покрета који желе да се човечанство уреди насилним средствима, механички. Фашизам је идолатрија народа; комунизам је идолатрија класе. И један и други хоће да усреће човечанство мачем и огњем; и један и други изједначају грех са човеком, и због греха убијају човека. А знате ли ко их је томе научио? – Њихов рођени отац: папизам. Јер је средњевековни папизам то први пронашао и остварио кроз ‘свету’ инквизицију: грешници су убијани због греха, јеретици су спаљивани због јереси, и све то – *ad majorem Dei gloriam*. Са једним циљем: да се изгради свесветска папска монархија. Но треба бити правичан: папизам је гори и од фашизма и од комунизма, јер, док фашизам уништава своје противнике у име народа, а комунизам у име класе, дотле папизам уништава своје противнике у име кроткога и благога Господа Христа“.³⁷

Јустинови упуту на светску папску монархију свакако осликавају ватиканску политику прама православном истоку тих година, која ће имати своју најмонструознију реализацију у Независној Држави Хрватској током рата.

Током 1940. године је изашло и друго допуњено издање Јустинове Оксфордске тезе, под насловом *Достојевски о Европи и Словенству*. Последње поглавље „Тајна Европе и Русије“ Јустинове *Философије и религије Ф.М. Достојевскога* је у делу *Достојевски о Европи и Словенству* подељено у два поглавља „Тајна Европе“ и „Тајна Русије“ и обогаћено низом нових напада на папску догму о непогрешивости:

„Све мале и велике тајне европског духа састале су се и слиле у једну огромну и незаменљиву догму: догму о непогрешивости човека. Тиме су остварене главне тежње свеколиког европског хуманизма: и световног и религиозног. Човек је проглашен за човекобога. У самој ствари, догма о непогрешивости човека открила је главну тајну европског човека. Кроз њу, европски се човек јавно и искрено исповедио и земаљском и не-

³⁷ Јустин Поповић, „О неприкосновеном величанству човека“, у: Отац Јустин, *Философске урвине*, 206-207.

беском свету, и казао шта је, шта хоће, чему стреми. Том догмом, он је одлучио и потпуно протерао из Европе Богочовека а зацарио човекобога. Тиме је заувек предодредио будућност Европе: она се неминовно мора кретати по начелима и смерницама непогрешивог човека – европског човекобога“.³⁸

Папство је овде такође на Јустиновој мети напада, али за разлику од Оксфордске тезе у којој је папа представљен као извор и починилац свих европских зала, у издању из 1940. године он је истовремено и жртва, односно колатерална штета, европског хуманизма, што је у сагласности са његовим ставом изреченим на приступном предавању универзитету пет година раније.

У периоду од краја 1930-их па до почетка 1960-их година, екуменизам и екуменска питања неће бити у Јустиновом фокусу. Велики историјски потреси попут Другог светског рата и долазак комуниста на власт у Југославији окренуће његову пажњу са питања односа Православне цркве према другим црквама на питање односа Православне цркве према идеолошким изазовима фашизма и комунизма. То опет не значи да се при третирању ових питања Јустин не дотиче римокатолицизма и протестантизма, што је евидентно у његовој Крагујевачкој беседи из 1939. године.

За разлику од раних екуменистичких ставова изнетих у радовима из 1920-их година, у којима је Јустин фокусиралији на међухришћанске односе у Европи, током 1930-их година његови ставови према другим црквама бивају обликовани у односу на унутрашње политичке прилике у Краљевини Југославији. Теме уједињења Англиканске цркве са Православном црквом, за које још увек није спласнуо елан у екуменским круговима током 1930-их година, потпуно одсуствује из Јустинових списа. Критика папства, али овај пут кроз политику Римокатоличке цркве у Југославији избија у први план. Томе су наравно доста допринела историјска дешавања повезана са потписивањем и ратификацијом конкордата између Ватикана и Краљевине Југославије током 1930-их година.

Период од средине 1960-их па до краја живота представља позну фазу у развоју Јустинових екуменских погледа. У овом периоду су настали најзначајнији списи на тему екуменизма попут књиге *Православна Црква и екуменизам* објављене на грчком и српском 1974. године, и његова скица обимније студије о екуменизму из 1972. године објављена под насловом *Записи о екуменизму* 2010. године од стране Јустиновог духовног чеда епископа Атанасија Јевтића. У претпоследњем поглављу дела *Православна Црква и екуменизам* које носи назив „Човек или Богочовек“, и које је заправо само пренесен чланак „О ‘непогрешивости’ европског човека“ објављен на српском језику у *Американском Србобрану*, часопису српске дијаспоре у Питсбургу (САД), у мају 1969. године, Јустин се дотиче папске непогрешивости. Док се оригинални чланак „О ‘непо-

³⁸ Јустин Поповић, *Достојевски о Европи и Словенству* (Ваљево: Манастир Телије, ³1995), 117.

грешивости' европског човека" састоји од дванаест тачака или делова, поглавље „Човек или Богчовек" има само првих десет.

У поглављу „Човек или Богчовек" али и наредном поглављу „Хуманистички екуменизам" дела *Православна Црква и екуменизам*, Јустин прави прелаз са метафизичких предуслова савременог екуменизма, као што су папизам и хуманизам, на конкретни облик екуменизма са краја 1960-их година. Иако изгледа да у поглављу „Човек или Богчовек" Јустин понавља своје претходно изречене ставове о папизму, он то чини у конкретном историјском контексту Другог ватиканског концила. Овде Јустин у главним цртама рекапитулира свој став о човеку и Богочовеку, Европи, хуманизму, папству и догмату о папској непогрешивости. На крају поглавља, Јустин се осврће на допринос Другог ватиканског сабора. Потврђујући неприкосновеност и неизменљивост папског догмата о непогрешивости донетог на Првом ватиканском концилу, Други ватикански концил је по Јустину ренесанса свих европских хуманиста, а „самим тим ренесанса лешева".³⁹ Поред дијагнозе коју успоставља, Јустин нуди и терапију, односно излаз, који се састоји у свесрдном и свепреображајном покајању пред Богочовеком.⁴⁰ Покајање води „познању Истине" (2 Тим. 2,25),⁴¹ одмотавајући негативни круг у који су Европа и хришћанство запали. То значи по Јустину да покајање прати сазнање и осећање да а) хуманизам и хуманистичко хришћанство су јереси, б) да треба „проповедати не себе" (2 Кор. 4,5) него Господа, в) да се тиме стиче Дух Свети, који је увек у Богочовечанским, а не хуманистичким категоријама, и на крају г) да се тиме реализује прави екуменизам, као саборност људи у име Христово и Христа са њима (Мт. 18,20).⁴² Према томе, за Јустина одбацивање папског догмата непогрешивости и покајање пред Богочовеком, отвара могућност за истинско уједињење, истинску саборност и екуменизам у истинској Цркви. Међутим, Јустинову оштру критику папства не треба узимати као његов теолошки обрачун са папством, или целокупном Римокатоличком црквом, већ пре као критику екуменске политике Православне цркве. У писмима Синоду Српске православне цркве Јустин критикује Васељенску, Руску и Српску патријаршију за исте грехе који се приписују и папству. За Јустина, епископи Православне цркве проповедају „екуменизам протестантског синкретизма и еклектизма заснован на бесплодном европском хуманизму и бесомучном европском антропоцентризму".⁴³

Штавише, Јустин сматра да наводне „неопапистичке" тенденције васељенског патријарха и папско полагање права на универзалну црквену надлежности и непогрешивост имају исте хуманистичке корене. По Јустиновом мишљењу у оба случаја, човек, папа у Риму и патријарх у Цариграду замењују

³⁹ Поповић, *Православна Црква и екуменизам*, 116.

⁴⁰ Поповић, *Православна Црква и екуменизам*, 121; *Записи о екуменизму*, 10, 15, 23.

⁴¹ Поповић, *Записи о екуменизму*, 10.

⁴² Поповић, исто, 10.

⁴³ Писмо СА Синоду од 27. јануара 1971. године као одговор на анонимну дописницу. Писмо је објављено у: *Сабраним делима Св. Јустина Новог у 30 књига*, књига 20, текст број 89, 628-646.

Богочовека. По Јустину покушаји и Цариградске и Московске патријаршије да створе „супер Цркву“ наметањем правне власти новим црквама у православној дијаспори могу се упоредити са папским полагањем права на универзалну јурисдикцију. То не значи да Јустин *a priori* одбија било какву врсту екуменизма. Јустин разликује хуманистички екуменизам, који јединство Цркве обезбеђује међусобним уступцима и компромисима, и богочовечански или православно екуменизам, који је за њега сведочење беспрекорно сачуване истине Богочовека у Православној цркви.⁴⁴ Он не негира потребу за теолошким дијалогом са западним црквама, већ истиче да су они који се држе светоотачког Православља дужни да воде такав дијалог. Међутим, Јустин се оштро противи учешћу помесних Православних цркава, а нарочито учешћу црквене јерархије у стварању једног надцрквеног „тела“, било да је оно под патронатом Светског савета цркава, било Римске цркве, као и заједничким молитвама и богослужењима.

Може се закључити да у Јустиновој критици папства треба разликовати догматске елементе од политичких и културних елемената. У свом догматском приступу папству, односно у својој критици догмата о папској непогрешивости и папском праву на универзалну црквену надлежност, Јустин је са православног становишта у потпуности традиционалан. Према Јустину, модерне папе се инсистирањем на својој непогрешивости и универзалној јурисдикцији разликују од римских епископа првог века миленијума. Међутим, у својој културној и политичкој критици папства Јустин окривљује папство за неке модерне друштвене појаве. Тако је у Јустиновим раним радовима модерно папство пример за хуманистичке тенденције у европској култури којима се поткопава најдубља веза људске личности са Богочовеком, и управо догмат о папској непогрешивости по Јустину потврђује ову тенденцију. Ослањајући се на Николаја Велимировића, Јустин је критиковао папство као израз црквеног империјализма у међуратном периоду. Папско мешање у југословенске унутрашње послове кроз конкордат, као и папска доминација над католицима у Југославији били су за Јустина изрази папског империјализма, који су опет били у великој супротности са анти-империјалним стремљењима југословенског друштва. На крају, у Јустиновим позним делима и писмима његова критика папства одражава његов критички став према екуменској политици Православне цркве. Савремени екуменски дијалог за Јустина није инспирисан понизношћу и покајањем пред Богочовеком, него напротив, хуманистичком вољом за моћ, подједнако израженом у политици римског папе и цариградског, руског и српског патријарха. У свим горе поменути случајевима, папство за Јустина остаје неспојиво са Богочовечанским хришћанством.

⁴⁴ Писмо СА Синоду од 26. новембра 1974. године.

Литература

- Bartoli, Giorgio (1910). *Primitive church and the primacy of Rome*, London: Hodder and Stoughton.
- Buchenaу, Klaus (2005). "From hot war to cold integration? Serbian Orthodox Voices on Globalization and the European Union", in: Victor Roudometof, Alexander Agadjanian, Jerry G. Pankhurst (eds.), *Eastern Orthodoxy in a Global Age: Tradition Faces the Twenty-first Century*, Walnut Creek, CA: AltaMira Press.
- Cornwell, John (1999). *Hitler's Pope: The Secret History of Pius XII*, New York: A Penguin Book.
- Gore, Charles (1922). "Catholicism and Roman Catholicism" (Three Addresses delivered in Grosvenor Chapel in Advent, 1922). Текст беседа је доступан на следећој интернет адреси: <http://anglicanhistory.org/gore/grosvenor2.html>
- Гор, Чарлс (1923). „Римокатолицизам“, *Хришћански живот* 6 (1923), 273-280.
- Falconi, Carlo (1970). *The Silence of Pius XII*, Boston: Little, Brown and Co.
- Јевтић, Атанасије (2014), „Житије преподобног оца нашег Јустина Новог Ћелијског“, у: Преподобни Јустин Ћелијски, *На Богочовечанском путу*, Ваљево: Манастир Ћелије ²2014, 7-181.
- Kephalas, Nectarios, *A Historical Study Regarding the Causes of the Schism*, 2. volumes, Athens 1911-1912 (на грчком).
- Leo XIII, Pope (1996), "Orientalium Dignitas", in: *The Vatican and the Eastern Christian Churches: Papal Encyclicals and Documents concerning the Eastern Churches*, Fairfax, VA: Eastern Christian Publications.
- Лубардић, Богдан (2010). „Јустин Поповић у Оксфорду: између романтизованих чињеница и чињенице романтизма“, у: Богољуб Шијаковић (ур.), *Српска теологија у двадесетом веку*, књ. 10, Београд: ПБФ БУ, 75-197.
- Поповић, Јустин (1922-1923). „Философија и религија Ф. М. Достојевскога“, *Хришћански живот* од бр. 2 (1922), до бр. 4 (1923), 162-207.
- Поповић, Јустин (1923). „Са уредничког стола“, *Хришћански живот* 12 (децембар 1923), 575-577.
- Поповић, Јустин, (1924). „Са уредничког стола“, *Хришћански живот* 2 (фебруар 1924), 85-90.
- Поповић, Јустин (1924), „Са уредничког стола“, *Хришћански живот* 5 (мај 1924), 231-233.
- Поповић, Јустин (1927). „Са уредничког стола“, *Хришћански живот* 5, 6 и 7 (мај, јун, јул 1927), 158-164.
- Поповић, Јустин (1935). „Растко и савремена српска омладина“, *Светосавље* 12. Прештампано у *Православни благовесник* 4, Савиндан 1995, 3.
- Поповић, Јустин (1977). *Житија Светих за новембар*, Ваљево: Манастир Ћелије.
- Поповић, Јустин Сп. (1940). *Достојевски о Европи и Словенству*, Београд: Просвета ²1981, ³1995. (фототипско издање по издању из 1940).
- Поповић, Јустин (2005). *О духу времена*, Београд: Политика.
- Поповић, Јустин (²2014). *На Богочовечанском путу*, Ваљево: Манастир Ћелије.
- Strongylis, P.M.K. (1994). *Saint Nectarios of Pentapolis' life and works: a historical – critical study* (MA thesis), Durham: Durham University.

Vladimir Cvetković
University of Belgrade
Institute for Philosophy and Social Theory
vladimir.cvetkovic@instifdt.bg.ac.rs

ST JUSTIN POPOVIĆ ON PAPACY

The paper aims to analyse St Justin Popović's critique of papacy, which is one of the most recurrent themes in his entire opus. I will first examine St Justin's early critique of the papacy from his Oxford B.Litt thesis on Dostoyevsky and articles published in the journal *Christian Life*, arguing that his harsh criticism of the Pope might be seen as a reaction to Vatican's *Ostpolitik*. The focus is then shifted to the period of the 1930s and 1940s, in which in my view St Justin follows his mentor Bishop Nikolaj Velimirović, in his attempt to distinguish between papacy and Catholicism, describing the former as a sort of ecclesial imperialism. Finally, his letters to the Holy Synod about ecumenical meetings between the Roman Catholic and the Serbian Orthodox Church in Yugoslavia from 1970s will be under scrutiny as well. I argue that the main obstacles to Christian unity for St Justin are the papal claim to universal jurisdiction and infallibility.